

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

... a sem sme v Gemi odkladali nápoje

STELLA ONDREJČIKOVÁ

Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, v. v. i.

Abstrakt: The article deals with words used in the dialects of the Gemer region to refer to containers used to store liquids in the traditional Gemer household. The article also points out the motivation behind the names of the containers and the purpose of their use, such as their shape, the capacity of liquids they contain, the material they are made of, or other aspects. Also interesting is the adaptation of some words originating from the Hungarian and German languages into Gemer dialects.

Keywords: Slovak dialects, dialects of Gemer region, containers used in household

*Najrašé bi či splačiy tú dlžobu, ale ňemám zo šoho, sťažoval sa dlžník z Ratkovského Bystrého pri Revúcej. V závere nášho nedávneho príspevku v tejto rubrike, ktorý sme nazvali *Sem sme v Gemi odkladali potraviny...* (Ondrejčíková, 2025), sme sa vám tiež zadlžili istým sľubom. Zaviazali sme sa, že sa k téme nádob používaných v gemerskej domácnosti ešte vrátíme. My však – na rozdiel od informátora z Ratkovského Bystrého – našu podlžnosť, našťastie, máme z čoho splatiť. Na nasledujúcich stranách vám predstavíme bohatý inventár pomenovaní nádob, v ktorých sa v Gemi uskladňujú tekutiny a nápoje. Spoločne sa pozrieme nielen na motiváciu vzniku názvov niektorých nádob (je ňou napríklad ich objem, účel, ktorý splňajú*

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA 2/0085/26 Slovník slovenských nářečí IV. – 2. etapa. V príspevku uvádzame názvy obcí a ich okresov v súlade so zásadami prijatými v Slovníku slovenských nářečí, t. j. podľa administratívneho členenia z r. 1948 (pozri Slovník slovenských nářečí I., 1994, s. 38 – 39).

v domácnosti, či materiál, z ktorého sú vyrobené), ale pri vybraných názvoch poukážeme aj na ich pôvod v iných jazykoch a hláskovú adaptáciu do gemerských nárečí, keďže v prípade týchto nárečí sa najčastejšie stretávame s prevzatiami z nemčiny a maďarčiny.

Do témy nádoby na tekutiny sme načreli už v spomínanom predošlom príspevku, pretože nádoby či zásobníky, ktoré sa používajú na uskladňovanie a prenos potravín či surovín, sú viacúčelové a často slúžia aj na uchovanie a prenos nápojov či iných tekutín. Mohli ste sa tak napríklad dočítať, že sudy – v Gemeri známe aj ako *boški* či *gence* – popri využití na konzervovanie kyslej kapusty poslúžia aj na uskladnenie alkoholu, najčastejšie piva a vína, sa dostali do frazeologického prirovnania *opití ako boška* (Rimavská Píla, o. Rimavská Sobota) a podľa ľudovej etymológie *boški* stoja (respektíve kotúľajú sa) aj za vznikom názvu stredogemerskej obce Slavošovce v okrese Rožňava.

Nevyhnutnou a základnou tekutinou v každej domácnosti je voda. Bezfarebná číra kvapalina bez zápachu či chuti. A predsa taká dôležitá. Voda hasí smäd, vodou sa zalieva úroda, z vody sa varí, pomocou vody sa upratuje a očisťuje. Voda zachováva život. Väčšie zásoby vody sa do domácností, najčastejšie do kuchyne, prinášajú vo *vedre*, ktoré je prevažne plechové (Kokava nad Rimavicou, o. Rimavská Sobota; Muránska Dlhá Lúka, o. Revúca). Z tvaroslovných variantov je nám zo stredného Gemera známe ešte derivované pomenovanie *vedžiarco* (Mokrú Lúka, o. Revúca) s hláskovým variantom *vedierco* z nárečí stredného Gemera a gemerského Horehronia (Muránska Huta, o. Revúca; Šumiac, o. Brezno). Po celom Gemeri roztrúsené – v strednom Gemeri azda najrozšírenejšie – je apelaatívum *roška/roška* (Klenovec, o. Rimavská Sobota; Rozložná, Rochovce, Gemerská Poloma, Brdárka, o. Rožňava), z východného Gemera poznáme hláskovú podobu *ročka* (Vyšná Slaná, o. Rožňava). Obyčajne sa pôvod tohto slova vysvetľuje ako prevzatie z maďarského pomenovania vedra – *rocška* [ročka] (porov. Gerstner a kol., online, heslo *rocška*; Gregor, 2023, s. 725 – 726), ktoré je známe napr. aj vo zvolenských a v novohradských nárečiach (porov. Atlas slovenského jazyka IV, 1984a, mapa VI/46; Slovník slovenských nárečí III, 2021, s. 269) a v gemerských nárečiach sa adaptovalo s náležitou hláskovou zmenou *č* > *š*. V nárečovom archíve je zaznamenaný výrok z Gemerskej Polomy opisujúci drevenú *rošku*, ktorá – podľa informá-

torky – *má tvar ako žochtár*, ale má pohyblivé držadlo po oboch stranách pripevnené o nádobu (o žochtári v nasledujúcom odseku). Voda sa v minulosti prinášala do domácnosti najčastejšie zo studne. *Vedro misím zo studni vitáhnúć s kvakó* (s hákom), vysvetľovala nám ďalšia informátorka, tentoraz z Brusníka v okrese Revúca. Okrem vedra slúži na prenos vody aj krhla, ktorej názov *kupa*¹ bol prevzatý z maďarčiny v nezmenenom tvare (porov. Gerstner a kol., online, heslo *kupa*; Gregor, 2023, s. 541), porov. doklady z Kocihy (o. Rimavská Sobota): *Doňes kupu na vodu!*; *Choj s kupkou na vodu!*

V tradičnej slovenskej kuchyni sa okrem vody bezpochyby vyskytovalo aj mlieko – spravidla kravské, kozie a ovčie. Ako uvádza Kiliánová a kol., „pitie čerstvo nadojeného mlieka bolo výnimočné, obyčajne sa pilo chladené alebo ako kyslé mlieko. [...] Mlieko sa nepilo len od smädu, často sa podávalo ráno a večer k jedlu [...] Mlieko sa zužitkovávalo aj na prípravu rôznych mliečnych produktov. Z kravského mlieka sa robilo maslo a tvaroh, z ovčieho syr, bryndza, oštiepky a parenice. Z mlieka sa varili rôzne druhy mliečnych jedál, často sa používalo na prípravu aj ako prísada na zjemnenie chuti polievok, omáčok, prívarkov, kaší, koláčov ap. Spotreba mlieka v minulosti závisela od sociálneho postavenia domácností. Najmä v horských a podhorských oblastiach mlieko a mliečne výrobky nahrádzali v strave mäso, teda živočíšne bielkoviny“ (online, heslo *mlieko*). Pri dojení sa mlieko zbiera do *žochtára* (Kokava nad Rimavicou, o. Rimavská Sobota; Revúca; Gemerská Poloma, o. Rožňava), následne sa z neho precedí, porov. výrok z Revúčky (o. Revúca): *Mohla bi si precediť to mliako zo žochtára. Z Klenovca* (o. Rimavská Sobota) a Brusníka (o. Revúca) máme doloženú aj inú hláskovú podobu – *žoftar*. Ide o drevenú, prípadne plechovú nádobu s pyskom a vyvýšeným uchom. V Rozložnej pri Rožňave sa mlieko dojilo buď do plechového *žochtara*, alebo drevenej *gelety*.² Viacúčelové využitie *gelety* prezrádza nasledujúci

¹ Maďarský výkladový slovník (A magyar nyelv értelmező szótára, Bárczi – Országh, 1959 – 1962, online) uvádza medzi prvými tieto významy hesla *kupa*: 1. „kalich al. džbán“; 3. „obsah kalicha al. džbána“, oba významy sú označené kvalifikátorom *zastarávajúci*. V súčasnosti je termín frekventovaný v športe vo význame „pohár“, ktorý v uvedenom slovníku nachádzame pri 2. význame.

² Lexéma *geleta* je prevzatá zo salašníckej terminológie. Táto nádoba sa používa na uskladnenie masťa a mliečnych výrobkov, najmä bryndze či syra. Termínu *geleta* sme sa podrobnejšie venovali v predchádzajúcom príspevku (Ondrejčíková, 2025, s. 282 – 283).

výrok informátora z neďalekej Vyšnej Slanej: *Juhasi³ nosili vodu v geletoch na vaha⁴, aj dojili do geletoch*. Menšia plechová nádoba s držadlom, v ktorej sa uchováva mlieko, prípadne tekuté pokrmy, sa v Gemeri nazýva *konva⁵* i *kondľa* a tej sa dožadoval aj náš informátor z Tisovca v Rimavskosobotskom okrese vo výpovedi *Ďe je kondľa, nag idem pre mlieko*. V celom Gemeri⁶ je pre hlinený krčah alebo hrniec na mlieko (a zriedkavo i na vodu) známy názov *rajtop/räjtóp/rätóp*, prípadne jeho deminutívna podoba *rajtopík/räjtópík*, porov. *V räjtópiku máš skläganva mliäko* (Ratkovská Suchá, o. Rimavská Sobota); *A f sklepe plnia räjtópi mliaka; Prelěj to mliako zo žoftara do räjtópika!* (Brusník, o. Revúca); *G ústam priložil rätóp s čerství mliakom* (Ratková, o. Revúca); *Predávali pekniä hlinäniä hrnki, miski, räjtópiki na mliako* (Ratková, o. Revúca); *Dali mu plní rajtob mliaka* (Roštár, o. Rožňava); *Donez mi vodu do rajtópika* (Roštár, o. Rožňava). V Rozložnej neďaleko Rožňavy slúži na spomenutý účel nielen *rajtop*, ale aj *šrepl'a* a v juhozápadnom Gemeri, napríklad v Kokave nad Rimavicou, sa používa *biel'äňik*. V okolí Revúcej je známy aj *badok/bádok* odkazujúci na plechovú nádobu či plechový hrniec, tak je to napríklad aj v týchto dokladoch z uvedeného okresu: *F tom bätku mámo ečše kuz mliaka* (Kameňany); *Nemáž dáki bádog na mliako?* (Prihradzany). V Prihradzanoch ešte chvíľu ostaneme, pretože z tejto obce do nášho archívu poputovalo aj slovo *mašinák* pomenúvajúce hlinený hrniec na mlieko, no v tejto lokalite *se volal aj spodnäk, a to bül hrnok, ktor mal spodok širší a vrh uší*. V Muránskej Dlhej Lúke pri Revúcej sa názvy tohto hrnca odlišujú na základe toho, či pomenúvajú hlinenú, prípadne kameninovú nádobu s dvoma uchami *rahañicu*, nižšiu nádobu *rajtopík* alebo vyššiu nádobu *mliěšér*, pričom na juhu stredného Gemera sa používa aj jeho hláskový variant *mliášár*, napríklad v Kameňanoch, Prihradzanoch či Šiveticiach.

³ *Juhásmi* sa v Gemeri nazývali pastieri hôľnych oviec (porov. Rožai, 2018, s. 3; s. 16). Ide o apelatívum prevzaté z maďarského *juhász* s rovnakým významom.

⁴ Veľké nádoby s tekutinami sa jednoduchšie a praktickejšie prenášajú pomocou nosidiel, resp. drevenej žrdky, ktorej sa v Gemeri hovorí *vaha/vaha*.

⁵ V rovnakom význame sa *konva* používa aj v niektorých západoslovenských nárečiach, napr. záhorských, trenčianskych (porov. Slovník slovenských nárečí I, 1994, s. 745).

⁶ *Rajtop* ako pomenovanie hlinenej nádoby na mlieko, resp. mliečnika sa čiastočne vyskytuje aj v liptovských a vo zvolenských nárečiach (porov. Slovník slovenských nárečí III, 2021, s. 511).

V úvode článku sme už upozornili na to, že väčšina nádob v domácnosti nemá len jediné využitie. Aj mnohé z nádob, ktoré sme už vymenovali, sú viacúčelové, nepoužívajú sa teda iba na zbieranie mlieka, ale aj na zbieranie či uskladňovanie mliečnych produktov. V článku o názvoch nádob na potraviny sme sa už venovali nádobám určeným na uskladnenie tuhých mliečnych výrobkov ako syr, bryndza či maslo – boli to napríklad *puťinka*, *kadä*, *maselňiška*, *rajtop* či *šrepl'a* –, teraz nám preto ostáva prehľadať inventár nádob na žinčicu, smotanú a srvátku. Žinčica i čerstvo nadojené ovčie mlieko sa zbierajú do väčšej drevenej nádoby s dvoma uchami, ktorá je v hornej časti mierne rozšírená – do *puťini*⁷ (Klenovec, o. Rimavská Sobota; Rochovce, o. Rožňava). Okrem toho má však *puťina* ešte aj ďalšie využitie, ktoré nám prezradil informátor z Klenovca: *Barana zmo zasolili do puťini*. Rovnaká slovtvorná motivácia ako pri názve *mlišařa* určeného na mlieko sa uplatnila v okolí Revúcej aj pri vzniku pomenovania hrnca na zhromaždenie zbranej smotany – *smetanára* (na tomto mieste pokladáme za vhodné uviesť aj názov nádoby, ktorý vznikol podobným slovtvorným postupom – *olejňák*, doň sa v kuchyni odkladajú zásoby jedlého oleja a takto to máme doložené napríklad v Muránskej Dlhej Lúke pri Revúcej). Okrem *smetanára* môže poslúžiť na zbieranie smotany aj *bielňaňik* (Kokava nad Rimavicou, o. Rimavská Sobota), hlinený *rajtop* (Muránska Dlhá Lúka, o. Revúca) či kameninový hrniec s dvoma uchami *skalänik* (Gemerská Poloma, o. Rožňava), ktorého názov vznikol deriváciou zo substantíva *skala* – súvisí teda s materiálom, z ktorého je nádoba vyrobená. Na odlievanie srvátky je určený veľký črpák, ktorý si po pomenovaní *odlevák* nešiel ďaleko od svojho účelu, porov. doklady: *odlievág na srvátku* (Muránska Dlhá Lúka, o. Revúca); *Velki čerpag ak pouj ročki, to volali odlevak, buj aj tri litre* (Vyšná Slaná, o. Rožňava). Na naberanie žinčice zase slúži v oblasti gemerského Horehronia *nal'evak* (Šumiac, o. Brezno). Dlhú cestu po svoj názov nemerala ani *klägounica* (Šumiac, o. Brezno) – drevená nádoba na kľag, čiže slaný roztok s výtlačkom z teľacieho žalúdka, ktorý sa používa na zrážanie mlieka. Napokon spomenieme ešte neobmedzené mož-

⁷ *Puťina* je derivovaným tvarom lexémy *putňa*. Tento termín je podľa Stručného etymologického slovníka slovenčiny nemeckého pôvodu a označuje vedro alebo „väčšiu nádobu s popruhmi na nosenie na chrbte“. Pôvod slova je v nemeckom slove *Bütte* a v podobách *Putte*, *Putn* z bavorsko-rakúskeho dialektu, ktoré sú prevzatím zo stredovekého latinského slova *butina* s významom „fläša, nádoba“ (Králik, 2019, s. 487).

nosti využitia plechovej nádoby označovanej ako *kanta* – na masť, vodu, mlieko a pod. –, čo naznačuje aj výrok z Klenovca (o. Rimavská Sobota): *Nalej mi dašoho do tej kanti!*

Osobitne sa pristávame pri baňatej nádobe s uchom a so zúženým hrdlom, ktorú v súčasnej spisovnej slovenčine poznáme ako džbán či krčah.⁸ Lexému *džbán* máme doloženú napríklad v prehovore informátora z Kamenian pri Revúcej: *Donez mi do toho žbánu kuz vodi!* Spravidla menších rozmerov je *džbánok/žbanok* rozšírený v juhozápadogemerských nárečiach (Teplý Vrch, o. Rimavská Sobota) i v stredogemerských nárečiach v okolí Revúcej (Muránska Zdychava, Mokrú Lúka, Prihradzany) a Rožňavy: *Vezmi žbanog a skož na studnu na vodu!* (Roštár). V neďalekom Kobeliarove vo východnom Gemeri sme zachytili aj jeho deminutívnu formu *žbanšok*. O tom, prečo je potrebné mať v domácnosti hlinený *krčah*, sa dozvedáme od informátorky z Kokavy nad Rimavicou (o. Rimavská Sobota): *No tag na vodu zmo mal'i veru len hľiňani kršáh, lebo len s toho bola dobrá voda. V bl'achovon sä iba zohrála a zosmrkla. Aj f ckl'änon pohári bola voda dobrá. Z ďalších hláskových podôb krčaha je nám v juhozápadogemerských nárečiach známy ešte *kršáh* (Tisovec, Klenovec, o. Rimavská Sobota) a *kršáh* (Budikovany, o. Rimavská Sobota). Lexéma *kršáh* sa vyskytuje v známom frazeologizme vypovedajúcom o riskovaní až do neúspechu, ktorý máme v našom archíve doložený v stredogemerskom nárečí obce Brusník (o. Revúca): *Dotodi chodži kršáh na studnu, kim sä nerozbije*. Deminutívum *krčేశok* sa vyskytlo vo výroku z Kamenian (o. Revúca): *Nerozbi tot krčేశok!* Inými názvami tejto hlinenej baňatej nádoby s uchom a zúženým hrdlom sú v gemerských nárečiach*

⁸ Nárečová lexéma *džbán* má širšiu územnú platnosť – v západoslovenských nárečiach sa vyskytuje zvyčajne v podobe *žbán*, na severných Kysuciach aj *žbon*, pričom jestvuje aj znenie *džbán*, ktoré je zriedkavé a typické len pre niektoré lokality západoslovenských nárečí. Vo východoslovenských nárečiach je rozšírená deminutívna podoba *žbanok/žbanek*, popri ktorej sa v jednotlivých lokalitách východného Slovenska používajú aj ďalšie menej frekventované deminutívne tvary. Nárečová lexéma *krčah* sa používa na celom území stredného Slovenska, hláskový variant *krčáh* sa vyskytuje na dolnej Orave a západnom okraji Liptova. V podobe *krčeah* sa čiastočne vyskytuje v susedných západoslovenských nárečiach – v časti trenčianskych a nitrianskych nárečí (porov. Atlas slovenského jazyka IV, 1984, mapa VI/45; Atlas slovenského jazyka. IV, 1984, s. 184 – 185; pozri aj Slovník slovenských nárečí I, 1994, s. 426; s. 870).

Pomenovania džbána, ako aj názvy ďalších nádob na víno a všeobecnejšie i vinohradnícku terminológiu v celoslovenskom nárečovom kontexte spracoval Jozef R. Nižňanský v článku *Vína džbán* (2007b, s. 204 – 207).

tieto podoby a hláskové varianty: *bucolák* (Sirk, o. Revúca; Revúca), *bučolák* (Krokava, o. Rimavská Sobota; Sása, Rybník, Brusník, o. Revúca; porov. aj výrok z Rochoviec, o. Rožňava: *Plní bučolák pálenki vliakól*) a *kúpeláš* (Šivetice, o. Revúca). Malý krčah, resp. džbánok sa v Sirku (o. Revúca) nazýva *bučkoš*. Z maďarského názvu pre krčah/džbán *kancsó* [kančó] sa adaptovali podoby *kančó* (*U nás zmo aj kančóvi robili*; Rybník, Prihradzany, o. Revúca), *kanšou* (*Tam každ'ího poponukoval'i kanšovom vína*; Klenovec, o. Rimavská Sobota) a v nárečí Kokavy nad Rimavicou (o. Rimavská Sobota) sa používa variant *kaňt'ou*. Telo džbána tvorí *pukeľ* (Muránska Dlhá Lúka, o. Revúca) a jeho držadlo sa nazýva *rúška* (Muránska Dlhá Lúka, o. Revúca; Rozložná, o. Rožňava) alebo *ucho* (Revúca). Pyštek, resp. ciciačik/náustok s dierkou na pitie nachádzajúci sa na uchu džbána sa nazýva v stredogemerských nárečiach *cicík* (porov. výrok z Prihradzian, o. Revúca: *Slabo mi teše voda s toho cicika*), *pipík* (Muránska Dlhá Lúka, o. Revúca), *pišťok* (Revúca) či *riašiška* (Sirk, o. Revúca), v nárečiach gemerského Horehronia *cíbl'ik* (Šumiac, o. Brezno). Na pomenovanie vrchu džbána je nám známy iba názov *ušniška* (Prihradzany, o. Revúca). Súčasťou niektorých ďalších nádob či nádobiek je tiež žliabkovitý, pyskatý výčnelok na okraji, ktorý sa nazýva *pisk* (Muránska Dlhá Lúka, o. Revúca; Rozložná, o. Rožňava) alebo *pišťok* (Kokava nad Rimavicou, o. Rimavská Sobota; Revúca; Gemerská Poloma, o. Rožňava).

Osobitným typom nádoby na nápoje je všetkým dobre známa fľaša. Pravda, neslúži len na tekutiny – už v predchádzajúcom príspevku sme upozornili na to, že aj zaváraniny sa uskladňujú do sklenených nádob pomenovaných v súvislosti s ich účelom v okolí Revúcej ako *zaváreški*, z okolia Rožňavy máme doložené *fľaški* (Rozložná) i *fleški* (Gemerská Poloma) a z Kokavy nad Rimavicou (o. Rimavská Sobota) *poháre*. Ani na uloženie zásob lekváru neslúži len kameninový hrniec *skaleník* (Gemerská Poloma, o. Rožňava), hlinený hrniec *badok* (Rozložná, o. Rožňava) alebo hlinený či kameninový hrniec s dvomi ušami *rahaňica* (Muránska Dlhá Lúka, o. Revúca), ale aj *ckľäni pohár* (Kokava nad Rimavicou, o. Rimavská Sobota). Podľa Jozefa R. Nižnanského, ktorý sa vo svojich početných etnograficko-dialektologických prácach zameraných na slovnú zásobu slovenských nárečí zaoberal aj pomenovaniami nádob na nápoje,⁹ sú názvy fľaše v slovenských nárečiach

⁹ Zásluhou Jozefa R. Nižnanského vznikli v sedemdesiatych rokoch 20. storočia na pôde Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV v Bratislave tematické dotazníky týkajúce sa vinohradníctva,

motivované „materiálom, typom či formou nádob, mierou, cenou množstva nápoja v nej, podobnosťou a funkčnosťou, čo sa už vyjadruje často expresívnymi slovami. Pomenovania fľaštičky či mierky sú domáceho pôvodu a označujú sa i slovami prevzatými z iných jazykov“ (2007a, s. 230). Vzhľadom na to, že ide o sklársky výrobok, rozšírené je takmer na celom území Slovenska, „no najmä na stredoslovenskom území pomenovanie *sklenica*, *sklenička*, *sklenka*“ (Nižnanský, 2007a, s. 230), ktorej nárečovými hláskovými variantmi v Gemeri sú *skľäňic/sklänic* (Ratkovská Suchá, o. Rimavská Sobota; Sása, Rybník, o. Revúca) a *sklenic/sklenica*, napr. *Povimívaj sklenice, naléjemo do nih malinovi zaft* (Nandraž, o. Revúca). Poldecová fľaštička s vysokým hrdlom na pálenku sa v juhozápadnom Gemeri nazýva *sklaniška* (Ostrany, o. Rimavská Sobota), *skläniška* (Drienčany, o. Rimavská Sobota) aj *skleniška* (Hostišovce, o. Rimavská Sobota) a v strednom Gemeri *skläniška* (Sása, Rákoš, o. Revúca) či *skleniška* (Slavošovce, Petrovo, o. Rožňava). Lexéma *fľaška* a jej ďalšie nárečové hláskové a tvarové varianty sú motivované fľaškovitým typom nádoby, na ktorú sa vzťahujú – ide teda o sklenú valcovitú nádobu, obyčajne s úzkym, dlhším hrdlom. Z nárečí stredného a východného Gemera sú nám známe hláskové podoby *fľaška* (Muránska Huta, Muránska Zdychava, o. Revúca), *fläška* (Rybník, o. Revúca; Kobeliarovo, Henckovce, Gemerská Poloma, o. Rožňava), *fleška* (Nandraž, o. Revúca; Slavošovce, o. Rožňava), z expresívnych variantov i *flešisko*, *flešoška*, *fleštiška* a *fleštoška* (porov. Orlovský, 1982, s. 82). S touto lexémou súvisí aj označenie piva, ktoré sa predáva vo fľašiach – *fleškovia pivo* (Rochovce, o. Rožňava). O jeho neblahom vplyve na svoje zdravie nám informátor z Muránskej Dlhej Lúky pri Revúcej prezradil: *Fľaškovuo pivo ňepijem, bo ma žalúdog bolí od ňeho*. Fľaškové pivo teda môže mať svojich odporcov, no čo jednému škodí, môže inému naopak ulahodiť. Bez ohľadu na náš vzťah k pivu sa však určite všetci zhodneme, že sa tento sladový nápoj nehodí ako podarúnek pri slávnostnej príležitosti. To však rozhodne nemožno tvrdiť o fľaši pálenky či vína, ktoré sa spravidla považujú za vhodný dar pri rôznych životných udalostiach, ako napríklad svadbe, narodeninách, krstinách alebo aj pri príležitosti prvej návšte-

včelárstva, ľudových jedál, kuchynského inventáru, nápojov a ich konzumovania a prípravy jedál a ich konzumovania (porov. Smatana, 2007 s. 32). Kompletný súpis terminologických dotazníkov, ktorých autorom je Jozef R. Nižnanský, pripravili K. Balleková, M. Chochol a M. Pukanec (2007, s. 54 – 77).

vy príbuzných u novopečenej mamičky (na *prípačkách*). O daroch vhodných pri takejto návšteve sa dozvedáme aj vo výroku z obce Selce (o. Rimavská Sobota) v Sušianskej doline: *Na prípačke ňesu fľašu a pampúške* (sladké šišky z kysnutého cesta). Baňatosť či bruchatosť spodnej časti väčšej nádoby naznačuje názov *butelka*, známy v juhozápadnom Gemeri v Klenovci (o. Rimavská Sobota) i v strednom Gemeri v obci Kocel'ovce severozápadne od Rožňavy. V Gemerskom nárečovom slovníku Jozefa Orlovského nachádzame ďalšie zaujímavé pomenovanie – *cylinderka* (1982, s. 47). Fľaša *cylinderka* nevďačí za svoj názov klobúku cylindru, hoci by sa to na prvé počutie mohlo zdať, ale vďačí podobnosti s cylindrom – skleným nadstavcom na petrolejovej lampe. Z etymologického hľadiska je však spoločným východiskom všetkých spomenutých slov latinský *cylindrus* s významom „valec, zvitok“ (Králík, 2019, s. 100). V žartovnom zmysle sa stretávame s metaforickým pomenovaním fľaše s alkoholom vo výroku z Kamenian (o. Revúca): *Donez aj dáki lampáš, šva si vipijemo*. Z ďalších označení spomeňme ešte *kulač* – ide o prevzatie maďarského slova *kulacs* [kulač] pomenúvajúceho nádobu na pitie alebo uchovávanie tekutín (podrob. pozri Bárczi – Országh, 1959 – 1962, online, heslo „kulacs“) –, porov. výrok z okolia Revúcej: *F kulaču mal rum, ta se mi dal napič* (Nandraž). Ide o plechovú ploškú vojenskú, resp. poľnú fľašu. Na základe inojazyčného vplyvu sa podľa J. R. Nižnanského v Gemeri vyskytuje „aj akoby svojrázne, hoci z nemčiny prevzaté pomenovanie [...] *rämplik*. [...] Obsahom by sa mala táto nádoba rovnať *verdúnku* (zhruba 2 dl)“ (2007, s. 231).

Iným typom motivácie pre vznik označenia fľaše či fľašky je, ako sme už spomenuli, miera. Miera zavážila napríklad pri pomenovaní *porcia*, *porcijka*, ktorá všeobecne vyjadruje vymieranú dávku nápoja alebo jedla: *F kerčme merali pálenku do porciji, porcija bula naspotku širša a herdlo mala zuženie, bula decova, dvadecova aj pou litra* (Nižná Slaná, o. Rožňava). Konkrétnejšie miery sa uplatnili pri fľaši s objemom jedného litra v okolí Revúcej hláskovými variantmi *litrouka* (Muráň) a *litróka* (Mníšany), napr. *Nemáž dade práznú litróku, vezmúl bi som si do né kávu*; a podobná motivácia sa prejavila aj pri názvoch objemom menších fliaš *pólitróka* a *pódecóka*. V Klenovci (o. Rimavská Sobota) sa tľapkavá fľaša s úzkym bruchom nazýva *pintouka* a jej názov súvisí s pintou – starou objemovou dutou mierou, ktorá mala približne 0,9 litra –, porov. *Zveų pintouka a nal'iaų mu au-*

domáš; Parobci zveli do pintoŭki pálenki. Pollitrová nádoba sa v Ratkovej (o. Revúca) nazýva *žétlóka: Daž zo žétlóki vipiŭ* (Ratková); v Kameňanoch pri Revúcej *halbóka*, ktorým sa pomenúva fľaša s objemom polovice litra, príp. väčším¹⁰, napr. *Prinez daž vipidž do té halbóki*. V juhozápadnom a strednom Gemeri poznáme slovo *holba* ako označenie nádoby s objemom asi 0,7 litra (Klenovec, o. Rimavská Sobota; Sirk, o. Revúca), týmto slovom sa však môže vyjadriť aj objem samotnej nádoby. O *holbe* sa spieva aj v sirkovskej ľudovej piesni (*Piesne stredného Gemera*, Herich, 1998, s. 297):

Ej, voják ot Kežmarku volá na kršmárku.

Ej, kršmároška mojã, ej, naľej holbu vína.

Ej, kršmárka sä smeje, holbu vína ľeje.

Ej, koďi sä vi chlapci, ej, koďi rozid'ete.

Ej, mi sä rozid'emo, koj sä napijemo.

Koj verbunkoši pridú, ej, ta sä zverbujemo.

Samotná fľaša sa po naplnení príslušným nápojom uzatvára *d'ugóvom* (Klenovec, o. Rimavská Sobota) s hláskovým variantom *dugó* (iba v N a A sg.) v okolí Revúcej (Sirk, Kameňany, Jelšava), ktorý v niektorých prípadoch slúži aj ako expresívne označenie dieťaťa, človeka malej postavy: *Poj sem, ťi dugó!* (Sirk, o. Revúca). Aj toto pomenovanie bolo do nárečia adaptované z maďarského *dugó* s významom „zátka“, príp. „korok“ (porov. Gregor, 2023, s. 282; Bárczi – Országh, 1959 – 1962, online, heslo „dugó“). Fľaša uzavretá zátkou zaliatou voskom alebo prelepenou páskou – teda zapečatená fľaša – sa nazýva *pešetná fleška*, porov. *Kup si ednú pešetenu flešku vína* (Rochovce, o. Rožňava), a nápoj v nej dostáva prívlastok *pešetní* – v závislosti od druhu nápoja je to potom napríklad *pešetenia víno* (Kameňany, o. Revúca).

V oblasti konzumácie nápojov – napr. vody, mlieka či alkoholu – našli svoje využitie osobitné typy menších nádob, predovšetkým hrnčeky a poháre. Názvy malého hrnčeka s uchom na vodu alebo mlieko, ktorý býva hlinený, plechový, ale aj *porcelánovi* (Gemerská Poloma, o. Rožňava), príp. *gleidovani*¹¹, sú v Gemeri takto rozšírené v hláskových a tvarových podo-

¹⁰ V rovnakom význame poznáme nárečový hláskový variant slova *holbovka* > *holbofka* aj v severotrenčianskych nárečiach, porov.: *Holbi to buli také holbové flaše – holbofki* (Beluša, o. Ilava) (pozri Slovník slovenských nárečí I, 1994, s. 596).

¹¹ Glieda je tenká sklovitá glazúra na povrchu hlineného alebo plechového riadu a nádob.

bách: v nárečiach gemerského Horehronia *hrnčok* (Švermovo, o. Brezno), v juhozápadnom a strednom Gemeri *hrnšok/hrnšok* (Klenovec, Kokava nad Rimavicou, o. Rimavská Sobota; Sirk, Mokrú Lúka, o. Revúca; Rozložná, Roštár, o. Rožňava), vo východnom Gemeri *herenšok* (Brdárka, Kobeliarovo, Malá Poloma, o. Rožňava) a *hrenšok* (Hanková, o. Rožňava). Z deminutívnych tvarov uvádza Jozef Orlovský vo východnom Gemeri (Kobeliarovo, o. Rožňava) *hrnšišok* a *herenščúrik* (1982, s. 107 – 108). Hrnček však neslúži len na pitie, niekto napríklad *cébrká vodu z hrnšoka do hrnšoka* (Mokrú Lúka, o. Revúca) alebo dokonca využije vodu z hrnčeka ako názorné vyjadrenie svojho postoja k inej osobe, čoho svedectvom je výrok *A chlíz mu za hrnšog vodí medzi oši* (Revúčka, o. Revúca). Inými nárečovými formami pomenúvajúcimi hrnček sú názvy *bielaňik – Maų v bielaňiku kávu* (Klenovec, o. Rimavská Sobota), *findža*¹² – *Na svadbe dávali téju*¹³ *vo findžoch* (Rochovce, o. Rožňava), *plechová kaniška – Našri do kaniški harapáz*¹⁴ *vodi!* (Rybník, o. Revúca), *Vezmem si tú kanišku na mliako* (Rochovce, o. Rožňava), drevený *šrpák/šrpák* na pitie žinčice (Kokava nad Rimavicou, o. Rimavská Sobota; Muránska Dlhá Lúka, o. Revúca) aj hrnček pomenovaný na základe svojho objemu – *pólitrovec* (Mnišany, o. Revúca).

Názvy pohára sa v Gemeri nijako nelíšia od súčasnej spisovnej podoby, porov. *Dopolí bola sädnúta smetana f tom pohári* (Kokava nad Rimavicou, o. Rimavská Sobota); *Črpní aj mne kuz do pohára!* (Jelšava, o. Revúca); *Dones pohár vodi, bo som smední* (Mokrú Lúka, o. Revúca). Žiadny rozdiel v porovnaní so súčasným spisovným jazykom nie je ani v prípade expresívnych tvarov *pohárisko, pohárik*, ktoré sa uvádzajú v Gemerskom nárečovom slovníku (s. 247), jediný rozdiel v porovnaní so spisovným jazykom badať v hláskovo pozmenenom deminutíve *pohárišok*. V oblasti hláskovej ani tvaroslovnej síce v súvislosti s *pohárom* nič osobité v gemerských nárečiach nebadateľ, no o to zaujímavejšie sa ukazuje využitie tohto slova vo frazeológii. Frazeologické spojenia so slovom *pohár* môžu totiž vyjadrovať

¹² Historický slovník slovenského jazyka (1998 – 2008) pri hesle *findža, findžia* uvádza význam „šálka na kávu“ s dokladmi z *findži krištálových kávu popíjala* (s. l. 17. st E); *na kawu porcelanszke findze* (BECKOV 1729); *wjno po gedneg findžii užjweg* (HT 1760).

¹³ Ide o hláskovú adaptáciu slova *tea* s významom „čaj“. Pôvod tohto slova v gemerských nárečiach sa spravidla vysvetľuje ako prevzatie z maďarčiny (porov. Gregor, 2023, s. 817).

¹⁴ Z maď. *harapás* [harapáš] s významom „hryz; odhryznutý kus“ v tomto výroku vyjadruje metonymický význam „trochu, kus, kúsok“.

buď nechcené tehotenstvo, alebo tehotenstvo bez manželského zväzku, ako napríklad v nasledujúcich výrokoch: *Zo žandárom pohár prevrhla* (Chyžné, o. Revúca); *Pohár prevrhla z Džurom* (Mokrá Lúka, o. Revúca). Nasledujúci výrok môže v závislosti od kontextu vyjadrovať buď nechcené tehotenstvo, alebo stratu nevinnosti, prípadne stratu nevinnosti a zároveň následné nechcené tehotenstvo: *A to diauše, vara si pohár rozbilo* (Revúca). O človeku, ktorý rád holduje alkoholu, sa napríklad v Rimavskej Píle (o. Rimavská Sobota) povie, že *rád poháre obracia* alebo *sa rád pohárom na dno pozerá*. Motív vonkajšej podobnosti sa podľa Jozefa R. Nižnanského uplatňuje „v pomenovaniach ako *cieuňik*: *Vino sä pilo s pohárikou a páľenuo s cieuňikou, takuo řepluo hráto* (Kokava nad Rimavicou)“ (2007, s. 231).

Rovnako ako fľaša, ktorej nárečové označenia *sklenic* či *sklenica* súvisia s materiálom, aj pohár je sklársky výrobok, čo motivovalo vznik jeho názvu *skleniška* (Rybník, o. Revúca) s variantmi *sklaniška* (Sása, o. Revúca), *sklaniška* (Ostrany, o. Rimavská Sobota). V Klenovci je *skleňiška* poldecová fľaštička s dlhým hrdlom na pitie pálenky, jej spisovný názov je *pijačka*¹⁵.

Alkohol sa pije nielen z pohárov a hrnčekov, ale aj z osobitných nádob, vďaka čomu sa náš inventár pomenovaní nádob rozrastá o ďalšie dva prípady: označenie pivového pohára máme doložené z Teplého Vrchu severovýchodne od Rimavskej Soboty v doklade *Malí krigel piva som len vipeu* a v Rochovciach (o. Rožňava) sa niekedy dokonca pije *vino aj s kalicha*, čiže ozdobného pohára na tenkej nožičke. Naopak, na podávanie nealkoholických nápojov, napr. kávy či čaju, sa pri formálnejších alebo slávnostnejších udalostiach zvykne využívať v Kokave nad Rimavicou (o. Rimavská Sobota) *šálka*, v Muránskej Dlhej Lúke (o. Revúca) poslúži *šélok* a v Rozložnej (o. Rožňava) *česa*, adaptovaná z maďarského náprotivku *csésze* [čése].

Označenie miery na pohároch je viac než vítané nielen v pohostinstvách či na iných miestach predaja nápojov a tekutín, ale aj v domácnosti, napríklad pri meraní potrebného množstva surovín počas varenia či pečenia. Na pohároch sa miera spravidla vyznačuje čiarami – *štrichmi*. Vďaka tomu si mohol informátor v Ostranoch (o. Rimavská Sobota) smelo rozkazať: *Po štrih mi nalěj mlieka do pohára!*

¹⁵ Porov. Slovník súčasného slovenského jazyka, O – Pn, 2021, s. 1 009.

Naše zásoby pomenovaní pre nádoby na tekutiny v Gemeri sme nateraz vyčerpali až do dna. Spracovanie rozmanitej slovnej zásoby týkajúcej sa tejto oblasti však nemožno celkom uzavrieť, veď vždy sa odniekiaľ vynorí nové slovo, na povrch vypláva nové poznanie. A tak vás namiesto záveru pozývame prečítať si príhodu o zdanlivo nezaujímavých fľaškách z Krátkeho slovníka nárečia slovenského gemersko-malohontského z Klenovca podľa Marty Čomajovej (1998, s. 153 – 154) a o *náturňistích* (prchkých) Brndiarovcoch z Klenovca, ktorí si aj s obyčajnými fľaškami *f s'lepom obluošku* (výklenku v stene) zažili poriadne peripetie:

U Brndiarou Laclauki mali majetošku málo, ale sinou na ňom štiroch, šitko chlapou šikouních, náturňistích, do roboti aňi klki. Zrán ňešekali aňi na fľaši spey. Poskákali na rouňie nohi, len šo otec zakašľali. Pru šak posadali za stou a otec za šorom od najstaršiho do najmladšiho ponalievali pálenki a sebe napokuón. Ras f kozbách báta povedia Pa'ovi: „Podajže tú fľašu s toho obluoška, nak vám nalejem.“ Sin Pa'lo fľašu hñet podaŕ a otec nalievali. Najstarší sin vipiŕ a len otkašľau, šo mu bulo zapadlo, a ňepovedau aňi slova. Tag isto druhí, treťi aj štvrti sin, až napokuón si báta naliali sebe. Kod im kuz hrdlom ušlo, hiba otpl'uli a zahrešili: „Bohdaj ste sa buli zbesñeli, tuž ved' je to petrolej a aňi edon s'e ňeprerierkou, žebi som d'alej ňelievau.“ Sinove sa šorom vihovárali: „Kot' som ja vipiŕ, tuš tak som kceŕ, žebi užiu aj druhí.“ Šitko sa tak stálo, že u Brndiarou f s'lepom obluošku mali šitki fľaše vedno a buli rouňie, tak si ich lachko pomiešali. Zavelie si ľud'e rosprávali po priatkách o tom, ako náturňisti Brndiarouci popili petrolej.

LITERATÚRA A PRAMENE

Atlas slovenského jazyka. IV. Lexika. Časť prvá: Mapy. Autor A. Habovštiak. Ved. red. J. Ružička. Bratislava: Veda 1984. 464 s. Dostupné na <https://digiASJ4.juls.savba.sk>.

Atlas slovenského jazyka. Lexika. IV/2. Časť druhá: Úvod – komentáre – dotazníky – indexy. Autor A. Habovštiak. Ved. red. J. Ružička. Bratislava: Veda 1984. 368 s.

BAKOŠ, Samko: Krátky slovník nárečia slovenského gemerského podľa Dr. Samka Bakoša. Zv. 2. Bratislava: Print-Servis 1998. 180 s.

BALLEKOVÁ, Katarína – CHOCHOL, Martin – PUKANEC, Martin: Katalógizácia terminologických dotazníkov. In: Tradícia v slove, slovo v tradícii (Inšpiratívny Jozef R. Nižnanský). Zost. L. Dvornická – M. Smatana. Bratislava: Veda 2007, s. 54 – 77.

ČOMAJOVÁ, Marta: Krátky slovník nárečia slovenského gemersko-malohontského z Klenovca podľa Marty Čomajovej. Zv. 21. Bratislava: Print-Servis 1998. 192 s.

GREGOR, Ferenc: A szlovák nyelv magyar elemei. Budapest: Kairosz Kiadó 2023. 953 s.

- HERICH, Ondrej: Piesne stredného Gemera. Rožňava: Roven 1998. 434 s.
- Historický slovník slovenského jazyka. 1 – 7. Red. M. Majtán et. al. Bratislava: Veda 1991 – 2008.
- KRÁLIK, Ľubor: Stručný etymologický slovník slovenčiny. 2. vyd. Bratislava: Veda 2019. 704 s.
- Kuchynský inventár. Dotazník na výskum nárečovej lexiky. Pripravil J. Nižnanský. Bratislava: dialektologické oddelenie JÚLŠ SAV 1974. 238 otázok, 33 s.
- NIŽNANSKÝ, Jozef R.: O nádobe, z ktorej nápoj v zime hrial a v lete chladil. In: Tradícia v slove, slovo v tradícii (Inšpiratívny Jozef R. Nižnanský). Zost. Ľ. Dvornická – M. Smatana. Bratislava: Veda 2007a, s. 229 – 231.
- NIŽNANSKÝ, Jozef R.: Vína džbán. In: Tradícia v slove, slovo v tradícii (Inšpiratívny Jozef R. Nižnanský). Zost. Ľ. Dvornická – M. Smatana. Bratislava: Veda 2007b, s. 204 – 207.
- ONDREJČIKOVÁ, Stella: Sem sme v Gemeri odkladali potraviny... In: Kultúra slova, 2025, roč. 59, č. 5, s. 278 – 290.
- ORLOVSKÝ, Jozef: Gemerský nárečový slovník. Martin: Osveta 1982. 424 s.
- ORLOVSKÝ, Jozef: Zo slovnej zásoby stredogemerských nárečí. In: Vlastivedné štúdie Gemera. Ed. J. Bolfik. Bratislava: Obzor 1972, s. 57 – 76.
- ROŽAI, Gabriel: Kolonizácia východného Gemera na valašskom práve vo svetle súčasnej a historickej toponymie. In: Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy, 2018, roč. 9, č. 1, s. 1 – 17.
- Slovník slovenských nárečí. I. A – K. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994. 936 s.
- Slovník slovenských nárečí. II. L – P (povzchádzať). Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 2006. 1 066 s.
- Slovník slovenských nárečí. III. (P-pozá – R). Red. Adriana Ferenčíková. Bratislava: Veda 2021. 816 s.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. O – Pn. Ved. red. A. Jarošová. Bratislava: Veda 2021. 1 128 s.
- SMATANA, Miloslav: Inšpiratívny Jozef Nižnanský. In: Tradícia v slove, slovo v tradícii (Inšpiratívny Jozef R. Nižnanský). Zost. Ľ. Dvornická – M. Smatana. Bratislava: Veda 2007, s. 32 – 38.
- TÓBIK, Štefan: Gemerské nárečia I. Časť druhá. Gemerská nárečová čítanka. Acta Universitatis Prešoviensis. Ed. J. Dudášová-Kriššáková. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity 2018. 448 s.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

- BÁRCZI, Géza – ORSZÁGH, László a kol.: A magyar nyelv értelmező szótára. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1959 – 1962. Dostupné na <https://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/elolap.php>.
- Digitálny Atlas slovenského jazyka. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2024. Dostupné na <https://digiASJ4.juls.savba.sk>.
- GERSTNER, Károly a kol.: Új magyar etimológiai szótár. Dostupné na <https://uesz.nytud.hu/index.html>.
- Lexicon Dialectorum Slovacorum I ad III – korpusová databáza v rámci lexikografického portálu s podporou NoSketch Engine – LexiCorp.
- KILÁNOVÁ, Gabriela a kol.: Tradičná ľudová kultúra Slovenska slovom aj obrazom. Elektronická encyklopédia. Bratislava: SĽUK. Dostupné na <https://www.ludovakultura.sk/encyklopedia/>.